

ЕКОНОМІКА ТА ЮДАЇЗМ: АНАЛІЗ ЗВ'ЯЗКІВ ТА ЗАЛЕЖНОСТЕЙ

Возьний К. З., канд. екон. наук, доцент
Тернопільський національний економічний університет

У статті досліджено зміст взаємозв'язків сучасної доктрини економіки ринкового типу та основних догматів юдаїзму, здійснено оцінку динаміки та генезису основних економічних дефініцій (власність, багатство, податки, процент, прибуток, гроші і т. ін.) у контексті юдейського віровчення, проведено ряд змістовних зіставлень цих економічних категорій.

Ключові слова: економіка, юдаїзм, власність, процент, борг, багатство, бідність, податок, прибуток.

In the article the content of the co-relation of the market type economy modern doctrine and main dogmas of Judaism are researched, the dynamics and genesis of the main economic definitions (ownership, wealth, taxes, interest rate, income, money, etc.) are evaluated in the context of Jewish religion, a number of content comparisons for these economic categories is made.

Keywords: economy, judaism, property, percentage, debt, wealth, poverty, tax, profit.

Економіка та релігія – два виміри людського існування, що, на перший погляд, між собою практично не пов'язані. Прагматизм першої та ірраціональність другої зробили їх у науковому вимірі та світській свідомості двома паралельними світами. Економічна наука сотні років шукає та вивчає причинно-наслідкові залежності між різними прагматичними аспектами життя «homo economicus», релігія прагне наповнити його духовно-етичними складовими що, відповідно, створює об'єктивні підстави для формування мотивованого, на перший погляд, стереотипу про те, що між ними не існує стійкого зв'язку і взаємопроникаючого впливу. Проте чи так це насправді і чи здатна економічна наука властивими і традиційними для неї методичними засобами раціонально пояснити все, що відбувається у світовому господарстві? Періодичні економічні кризи, що потрясають економіку глобалізованого світу, безробіття і невпинна інфляція самі по собі є переконливими аргументами які свідчать, що економічна наука до кінця так і не зуміла розв'язати усі теоретичні та прикладні проблеми господарського устрою сучасного суспільства. За межами її уваги, очевидно, залишаються певні фактори про релевантність, тиду та механізм впливу яких ми можемо лише здогадуватися. Пошук цих факторів та включення їх у поле предметного наукового інтересу – найактуальніше із завдань, які стоять сьогодні перед економічною наукою.

Які ж додаткові фактори можна розцінювати як потенційно важливі агенти світогосподарського розвитку? Світовий економічний досвід свідчить, що якщо мораль, культура, мода і традиції як чинники суспільного та економічного розвитку зазнають постійних якісних і структурних змін, то релігія залишається відносно стабільною домінантою, яка лише нарощує свій вплив на суспільні настрої і поведінкові норми, робить його дедалі помітнішим, поліфонічним, а відтак, впливає на стан економіки світу та національних економік окремих країн. Слова німецького соціолога Макса Вебера, сказані мало не сто років тому про те, що одним із визначальних детермінант господарської етики є релігійна обумовленість нашого життя, авторитетно окреслюють взаємний і складний зв'язок між економікою і релігією [1].

Зв'язок сучасної економіки із системами світоглядних та релігійних аспектів життя людини на перший погляд видається не надто очевидним. Проте, новітня історія економічної науки засвідчує той факт, що її розвиток відбувається в особливий спосіб: через синтез різних предметних областей знань та сфер діяльності сучасної людини, які, здавалося б, не мають тісної змістовної кореспонденції.

У якості додаткового фактора-гіпотези економічного розвитку в рамках даної статті ми розглянемо юдаїзм, як одну із найдревніших релігійних практик. Юдаїзм, в силу унікальних історичних обставин став фактично планетарним явищем, попри те, що сьогодні частка євреїв – носіїв цієї релігійної субкультури, у загальній чисельності мешканців планети загалом мизерна і складає, згідно даних світової демографічної статистики [2], лише 0,22-0,25%. Юдаїзм як релігійне та соціокультурне явище характеризується надзвичайно високою мірою глобалізації та проникнення (інтеграції) у світовий життєвий простір: географія юдаїзму та єврейства загалом надзвичайно широка.

Мета даної статті полягає у тому, щоб оцінити взаємний зв'язок економіки та юдаїзму через призму таких економічних категорій як «власність», «багатство», «бідність», «прибуток», «податок» і т. ін. Попри всю розмаїтість трактування природи сучасного ринку, його варіативність і навіть, певною мірою, полярність, світова наука і практика на сьогодні обирають саме ринок як фундаментальний та найбільш ефективний спосіб розв'язання інституційних економічних проблем людської спільноти. Важко не погодитися із думкою американського соціолога Л. Харрісона, який зауважив: «Сьогодні немає ідеології, яка представляла б собою серйозний виклик державі і зростаючій популярності демократичного капіталізму як моделі, що найбільшою мірою задовольняє прагнення людей до хорошого життя ...» [3, с.12].

Саме тому у практичній площині завдання даного дослідження полягає у тому, щоб з'ясувати наскільки основні ідеї юдейського віровчення взаємно узгоджуються або ж «конфліктують» із фундаментальними принципами економіки капіталістичного зразка.

«Юдейський фактор» соціально-економічного поступу суспільства, попри невелику частку євреїв у загальній чисельності населення планети, характеризується надзвичайною тривалістю стійкого і помітного впливу. Йдеться про те, що юдаїзм як релігія (а євреї як самостійний етнос – К.В.), порівняно з іншими авраамічними монотеїстичними релігіями (християнство, іслам, караїзм тощо) сформувався значно раніше. Родовою специфікою юдейського віровчення, з огляду на предмет нашого наукового інтересу, є те, що воно досить адаптивне щодо умову, котрі постійно змінювалися протягом багатьох сотень і навіть тисяч років. Достатньо жорстке і регламентоване з позиції юдаїки віровчення отримало особливу живучість і пластику за рахунок власного саморозвитку у формі тлумачень, роз'яснень та коментарів представлених у різних талмудичних, равніністичних та близьких до них пізніших джерелах. По суті вони і виступають тим інструментом адаптації за допомогою якого постулати юдаїзму завжди залишалися актуальними щодо нових економічних, соціальних, політичних та культурних викликів.

1. В період з 1916 по 1919 рр. М. Вебер публікує серію статей, об'єднаних спільною назвою «Господарська етика світових релігій», де і висловлює відповідну думку.

2. Не вдаючись в етимологічні деталі співвідношення категорій «євреї» та «юдеї» слід відзначити, що навіть з позиції юдаїзму ці поняття є дуже близькими і спорідненими. Більше того у переважній більшості мов на рівні вербального позначення вони не відрізняються і позначаються одним і тим же словом, що має, залежно від контексту, релігійний або ж національний відтінок.

3. За різними оцінками загальна чисельність євреїв у світі на початок 2011 року коливається в межах від 12 до 15 млн. чол.

Особливістю юдаїзму є те, що у пошуках ефективної моделі взаємодії релігійних догматів з економічними реаліями повсякденного життя та його проблемами, духовні лідери юдаїзму інтенсивно використовували засоби герменевтики⁴: тлумачили і розвивали ідеї Тори відповідно до історико-економічних та соціальних змін у житті єврейського суспільства. Наслідком такої кропіткої і відповідальної роботи багатьох поколінь рабинів, мудреців і законовчителів стало формування 613 автентичних міцвот⁵ (заповідей) юдаїзму. Традиційно їх поділяють на дві великі групи: 248 розпорядчих заповідей та 365 заповідей-заборон. Саме ці заповіді разом із Галахою⁶ та Агадою⁷ і є практичними «навігаторами» для юдея, що регламентують усі аспекти його повсякденного життя. Змістовний аналіз усіх 613 міцвот та різних варіантів їх коментарів (р. Ш. Р. Гірша⁸, Раши⁹ та Сончіно¹⁰), проведений нами, дозволив виявити у їх структурі помітне «економічне ядро», що регулює найрізноманітніші аспекти саме економічних відносин. За нашими оцінками, щонайменше 190 міцвот явно чи опосередковано кореспондують із різними аспектами економічного устрою суспільства і містять цілком визначене та вмотивоване ставлення до різного роду проблем, що відкрито виходять за суто теологічні рамки самого віровчення.

Хоча, на думку визнаного і авторитетного юдейського мудреця Хафец-Хаїма¹¹, сьогодні з усіх базових 613 міцвот актуальними залишаються менше 300 заповідей [4], економічна складова юдаїзму як релігії та різновиду філософського світосприйняття аж ніяк не втратила своєї самостійної значимості та предметного наукового інтересу.

Прокapіталістичні ідеї юдаїзму. Серед усіх економічних категорій, що перебувають у полі зору юдейського віровчення чи не найбільш актуальною є «власність». Дуже показовою щодо категорії «власність» із позицій юдаїзму є наступна обставина. Існуюча практика вивчення Талмуду в деяких іешівот¹², як не дивно, розпочинається із дослідження природи знахідки. Повернення знайденого власнику є таким же релігійним обов'язком юдея, як, скажімо, молитва. Формування поваги до інституту приватної власності – визначальна риса юдаїзму. Професор І. Леві, розмірковуючи про природу економічної складової юдаїзму через призму його ставлення до *власності* пише наступне: «Яку систему (капіталістичну чи соціалістичну - К.В.) вважає за краще Тора? При вивченні Галахи ми частіше виявляємо капіталістичний підхід: єврейський закон визначає статус особистої власності і захищає її права; кожна людина володіє повним контролем над своїм майном» [5].

Контрkapіталістичні ідеї юдаїзму. Попри визнання інституту приватної власності та повагу до нього, юдаїзм, тим не менше, має чимало антиринкових застережень щодо неї. Зокрема «власність на землю». юдаїзм з етичних міркувань «отоочує» системою досить жорстких обмежень. Професор Ісудат Леві з цього приводу зазначає: «Тора вчить, що право володіння власністю – це важливий інструмент служіння Творцеві; але саме по собі воно не має святості, про що свідчать численні закони і постанови, що обмежують це право» [5].

Прикладом тому є так звані закони «суботнього»¹³ (Шмот 23:10-11) та «ювілейного»¹⁴ (Вайк. 25:13-24) років, згідно яких у ці роки вводився особливий «режим» інституту приватної *власності* на землю. У ювілейний рік раніше продана спадкова земля обов'язково поверталася її первісному родовому власнику. Тора чітко фіксує межі права приватної *власності* на землю: «У цей ювілейний рік вернеться кожен у володіння своє... А земля не може бути продана наввіки, бо моя земля, і ви ж перебуваєте і поселені у мене» (Вайк. 25:13, 24). Чіткий коментар р. Ш. Р. Гірша щодо відповідного фрагмента Тори досить явно демонструє свій антиkapіталістичний характер у частині, що стосується власності на землю: «Зло, що заповнює внутрішнє життя суспільства внаслідок соціальних і класових відмінностей та нерівного розподілу власності з його різким контрастом між злиднями і багатством, незалежністю і залежністю... все це має бути спокутувано та усунуто за допомогою новеля»¹⁵ [6].

Реверсивні ідеї юдаїзму. Не меншим рівнем актуальності ніж «власність» у контексті юдейського віровчення володіють такі економічні категорії, як «відсоток», «кредит» і «прибуток», «борг», що перебувають між собою у тісному змістовному зв'язку.

На перший погляд Тора у питанні *відсотка* за користування позикою дуже категорична: «Не бери з брата твого відсотки: ні з срібла, ні з істинного, ні з чого-небудь, що можна віддати в ріст. З чужоземця можеш брати відсотки, але з брата свого не бери, щоб благословив тебе Господь, всесильний твій, у будь-якому починаєш рук твоїх в країні, в яку ти входиш, щоб заволодіти нею» (Дв. 23, 20-21). За оцінками деяких дослідників, саме цей економічний аспект юдаїзму пояснює той факт, чому серед юдеїв такий високий відсоток забезпечених та успішних людей. Саме це стало причиною того, що в епоху Середньовіччя та Реформації фінанси більшої частини європейської цивілізації зосередилися у руках єврейських банкірів: християни вважали гріховним давати гроші під відсотки кому-небудь, а юдеї розцінювали позичання грошей під відсотки чужинцям цілком прийнятною дією [7].

Як стверджують самі адепти сучасного юдаїзму, *позичковий процент* та сама грошова *позика*, і *борг*, як явища сучасної економіки без яких вона немислима, виявилися для законовчителів достатньо складною теологічною проблемою [8]. Ні сама Тора, ні жоден коментар до неї не обґрунтовують вичерпно такої диференціації щодо *відсотка* – тут має місце певний реверс, система двояких підходів та оцінок. Більше того, як зазначено, наприклад, у коментарі Сончіно, надання безоплатної допомоги неюдео розцінювалося як дія, що підпадає прямій забороні Тори. Тобто, позика юдею під процент і безоплатна позика неюдео визнаються рівною мірою неприйнятними. Показово, що на відміну від законів суботнього та ювілейного років щодо землі, регламентації стосовно відсотків та позики поширювалися не лише на території Святої землі, але й за її межами.

Потрібно відзначити неабияку інтелектуальну винахідливість і прагматизм коментаторів та практикуючих у бізнесі

4. Герменевтика (від грец. hermeneutikos - роз'яснюють, тлумачать), мистецтво тлумачення текстів (класичної давнини, Тори, Біблії, Корану та інших текстів древніх першоджерел).

5. Міцва (у жіночій мінот; від євр. - «всеління», «наказ») - розпорядження, заповідь в юдаїзмі. У побуті міцва - всяке добре діло, похвальний вчинок. Виконання міцвот покладено на всіх повнолітніх євреїв - хлопчиків із 13 років і дівчаток із 12 років.

6. Галаха або Алаха (євр. - традиційне юдейське право, сукупність законів і принципів юдаїзму, що регламентують релігійне, сімейне і суспільне життя віруючих євреїв. У більш вузькому сенсі - сукупність законів, що містяться у Торі. Талмуді та у пізнішій равиністичній літературі, а також кожен із цих законів (галахот) окремо).

7. Агада (арамейська - «оповідання») - частина талмудичної літератури (Усного Закону), що містить афоризми, повчання, притчі, параболи, байки, алегоричні та гіперболічні розповіді, історичні перекази і легенди релігійно-етичного характеру, які полегшують застосування «кодексу законів» (Галахи).

8. Раби Шимшон бар Рафаель Гірш (1808 - 1888 рр.) - видатний рабин коментатор Тори, педагог, публіцист, один із духовних лідерів євреїв Європи, провідна фігура у справі відродження німецького єврейства у другій половині XIX століття, яке гинуло від реформізму та асиміляції.

9. Раши (євр. - скорочення словосполучення «Рабеуну Шломо Лихакі» - «наш учитель Шломо син Лихакі»: 1040, Труа, Франція - 1105, там же) - авторитетний середньовічний коментатор Талмуду і один із класичних коментаторів Танаха; духовний вождь і громадський діяч єврейства Північної Франції.

10. Сончіно (також Сонцін, Цонцін; Soncino) - династія єврейських книгодрукарів та коментаторів Тори, що заснували мережу видавництва у різних країнах Європи. Сьогодні «коментарями Сончіно» називаються тлумачення, зроблені різними авторами та упорядниками (Й. Герш, А. Коен, А. Розенберг) але видані англійським видавництвом «Soncino Press».

11. Ізраїль Меїр Каган (Акоен) (Хафец-Хаїм; справжнє прізвище Пулко; 1838-1933) - авторитетний рабин, атакіст і мораліст. Духовний лідер єврейства Польщі та Росії.

12. Сніва, іешив (євр. - буквально «сидіння, засідання»; жіночий - іешівот). в єврейській історії - назва інституту, що є вищим релігійним навчальним закладом, призначеним для вивчення Усного Закону, головним чином Талмуду.

13. кожен суботній рік

14. кожен п'ятдесятий рік

15. Новеля - ювілейний рік

юдеїв щодо можливості «вірокоректної» обійти незручну із позиції економічних інтересів регламентацію щодо відсотка.

Позика грошей юдею у біблійні часи розглядалася як морально-етичний акт благодіяння стосовно нужденного і отримання плати у формі відсотка за це було практично нерéalним. Позика ж, приміром фінікійському чи халланському кушечу для реалізації його високодохідного комерційного проекту, повністю виправдовувала таку виробничу форму співучасті юдея-позикодавця у *прибутках* позичальника (Шм. 22:24 і Ваік. 25:36, 37).

Стосовно політики «боргу» (Дв. 15:1-3), юдаїзм демонструє фактично також не зовсім економічно мотивовану систему подвійних стандартів і певної дискримінації за релігійною ознакою. Тора відзначає: *«Над кінець сьомого року встанови відпущення. І ось у чому полягає відпущення: нехай кожен позикодавець простить борг свого ближнього, і не приснобляє ближнього свого і брата свого, коли оголошено відпущення від Бога. Чужоземця можеш ти утискати, але борг брата твого прости йому»* (Дв. 15:1-3).

Висновки. Економічна картина сучасного світу віддзеркалює у собі багатогранну динаміку найрізноманітніших явищ та процесів. Зокрема, кожна культура та релігія зробили свій фундаментальний внесок у формування нинішньої економічного доктрини суспільства. Регіонально-релігійні та культурно-ментальні відмінності роблять економічну карту світу розматомою і багатою водночас. Розуміння цієї обставини дозволяє моделювати економічну стратегію розвитку глобалізованого світу, що включає найбільш ефективні елементи різних субкультур планети. Юдаїзм у цьому контексті дає чимало персверісних століттями інструментів морального, продуманого і доцільного устрою життя homo economicus.

Сила капіталізму – у вільному ринку, у змагальності та конкуренції, що дозволяють підприємцям реалізовувати свої економічні амбіції. Родовий його недолік полягає в існуючій системі експлуатації сильними та жадібними слабких з метою особистої вигоди. Соціалізм же обстоює право на рівність у розподілі багатства. Соціальною його перевагою є те, що держава за такої системи активно приймає участь у процесах розподілу благ та регулювання цін з метою подолання системи періпоправних відносин пайманих працівників та підприємців. Економічна практика юдаїзму – спроба примирити соціалістичні та капіталістичні принципи у моделях економічного устрою сучасного суспільства. Без сумніву, «економічне слово» юдаїзму – вагомий внесок у теорію та практику багаторічного змагання капіталізму із соціалізмом. Спроба окультурити та гуманізувати жорстку природу капіталістичного інтересу – довгострокова домінанта саморозвитку юдаїзму. І на цьому шляху юдаїзм здобув незанеречних успіхів, наповнивши власну конструкцію економіки як цорринковими так і контрkapіталістичними ідеями. «Юдейська економіка» як практична модель системи господарського устрою є прикладом своєрідного теоретично-теологічного маневру економічної думки, що дозволяє об'єднати свободу ринку із живучими ідеями соціальної справедливості, рівності, примирення приватного інтересу з інтересами суспільства.

Література:

1. Вебер М. Хозяйственная этика мировых религий [Электронный ресурс] / Макс Вебер. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/vebovr/02.php.
2. Еврей [Электронный ресурс] // Википедия : свободная энциклопедия . – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Еврей#cite_note-JPP12006-5.
3. Харрисон Л. Кто процветает? Как культурные ценности способствуют успеху в экономике и политике. – М.: Новос издательство, 2008. – 300 с. – (Библиотека Фонда «Либеральная миссия»).
4. Телушкин, И. Зановедь / Мицва. 613 Заповедей Торы [Электронный ресурс] / И. Телушкин // Энциклопедия "Еврейский мир" – Режим доступа : http://jhistory.nfurfman.com/teacher/12_253.html.
5. Леви, Иегуда Приймає вызов эпохи. Беседы о нудаизме [Электронный ресурс] / Иегуда Леви, пер. с ивр. Н. Шурер . – Режим доступа : http://www.judaicaru.org/library/levi_1.htm#Heading7.
6. Текст Танаха с набором комментариев [Электронный ресурс] // Маханайм : центр еврейского образования на русском языке. – Режим доступа : http://www.machanaim.org/tanach/in_tnh.htm.
7. Иудаизм. Священные сооружения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://znichk-alivejournal.com/55465.html?thread=650921>.
8. Электронная еврейская энциклопедия [Электронный ресурс] . – Режим доступа : <http://www.eleven.co.il/?mode=article&id=15430&query>.